

УДК 330.117

Новікова Н.Л.

доктор економічних наук,
професор кафедри економічної теорії та конкурентної політики
Київського національного торговельно-економічного університету

СТРУКТУРУВАННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ІНТЕРЕСІВ ЯК ІНСТИТУЦІЇ СТІЙКОСТІ

STRUCTURING ECONOMIC INTERESTS AS INSTITUTIONS OF SUSTAINABILITY

АНОТАЦІЯ

У статті ідентифіковані економічні інтереси за інституційно-аналітичним підходом, що передбачає визначення та їх класифікацію з позицій застосування методів міждисциплінарного синтезу. Економічні інтереси формуються під дією правил, норм, традицій, які вважаються інституціями і стають основою для забезпечення стійкості через пошук способів задоволення потреб. Економічні інтереси за певного розуміння їх функціональності можуть бути кваліфіковані як особлива інституція, сформована поведінкою економічного агента у визначеному державою, суспільством і ринком інституційному середовищі. Реалізація економічних інтересів здійснюється в системі інституціоналізації через узгодження з метою забезпечення стійкості. Економічні інтереси й інституції перебувають у тісному взаємозв'язку, тому в методичному плані необхідно виділяти об'єктивно-ринкові, суб'єктивно-індивідуальні економічні інтереси, сформовані під впливом дотичних до цього процесу інституцій.

Ключові слова: інституціоналізм, інститут, інституція, економічний інтерес, стійкість, транзакційні витрати, середовище.

АННОТАЦІЯ

В статье идентифицированы экономические интересы по институциональному принципу, который предусматривает определение и их классификацию с позиций применения методов междисциплинарного синтеза. Экономические интересы формируются под действием правил, норм, традиций, которые считаются институциями и становятся основой для обеспечения устойчивости через поиск способов удовлетворения потребностей. Экономические интересы при определенном понимании их функциональности могут быть квалифицированы как особая институция, сформированная поведением экономического агента в определенной государством, обществом и рынком институционной среде. Реализация экономических интересов осуществляется в системе институционализации через согласование с целью обеспечения устойчивости. Экономические интересы и институции находятся в тесной взаимосвязи, поэтому в методическом плане необходимо выделять объективно-рыночные, субъективно-индивидуальные экономические интересы, сформированные под влиянием касательных к этому процессу институций.

Ключевые слова: институционализм, институт, институция, экономический интерес, устойчивость, транзакционные затраты, среда.

ANNOTATION

The article identifies economic interests in an institutional approach that involves defining and classifying them from the standpoint of applying interdisciplinary synthesis methods. Economic interests are formed under the influence of rules, norms, traditions, which are considered institutions and become the basis for ensuring stability through the search for ways to meet needs. Economic interests with a certain understanding of their functionality can be qualified as a special institution formed by the behavior of an economic agent in the state, society and market institutional environment. Realization of economic interests is carried out in the system of institutionalization through coordination with the purpose of maintenance of stability. Economic interests and institutions

are closely interrelated, therefore, in the methodological plan it is necessary to allocate objectively market, subjective-individual economic interests, formed under the influence of institutions tangent to this process.

Keywords: institutionalism, institute, institution, economic interest, transaction costs, environment.

Постановка проблеми. Інституціоналізм є специфічною методологічною конструкцією наукового пошуку, яка базована на аспектах еволюціонізму. Багатогранність наукових трактацій доповнимо власною дослідницькою позицією ідентифікації економічних інтересів як інституційного утворення, приводячи концепти сутності й аспекти методичних основ інституціоналізму разом із засадами його становлення як цілісної наукової методології.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відомо, що інституціоналізм є методологією міждисциплінарного синтезу, яка увібрала в себе аспекти соціальних, політичних та економічних методів дослідження, що засвідчує його широкоаспектність. Основоположні ідеї інституціоналізму належать Г. Адамсу, Т. Веблену, Дж. Коммонсу, У. Мітчелу, А. Алчіану, Д. Бьюкенену, Дж. Кларку, Р. Коузу, Дж. Гелбрейту, М. Олсону, О. Уільямсону, Дж. Ходжсону, Д. Норту, Д. Гамільтону та іншим науковцям. Їх дослідницькі напрацювання дають змогу сучасникам набувати знань з інституційних проблем, зокрема тих, що стосуються базових категорій (інституція та інститут), а також їх функціональних ознак в системі ринку щодо механізму взаємодії, імплементації, упорядкування економічних інтересів.

Мета статті. Економічні інтереси формуються, взаємодіють та реалізуються у певній інституційній системі, тому в досліджуваній тематіці важливо визначитися щодо їх інституціоналізації (становлення, упровадження) у практику, зокрема, ринкового обміну. Логіка наукового пошуку в цьому контексті розбудови методологічної конструкції розкриття змісту економічних інтересів вимагає визначення сутності інституціоналізму і положень інституціоналізації економічних інтересів для наведення змістовних характеристик інституціональної концепції з прив'язкою їх до аспектів утвердження економічних інтересів в інституційній системі ринку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інституційна теорія багатогранна й багатоаспектна, саме це дає можливість теоретично ідентифікувати еволюційний контекст позиціонування економічних інтересів й інтересів загалом, які здебільшого ми ладні вважати економічними, залежно від типу економічної системи в історичному вимірі розвитку держави. Інституційно доведеним є факт того, що мотиваційними пріоритетами економічної поведінки людей є досягнення різного роду цілей завдяки інституціоналізації своїх інтересів. Проте в інституційному плані економічні інтереси не ототожнюються з мотивами, бо в економіці відсутній синонімічний підхід до розуміння предметів і явищ. Виходячи з цього, приведемо ідентифікаційні ознаки інституційного упорядкування факторів інституціоналізації економічних інтересів залежно від типу економічної системи (табл. 1).

Приведені аспекти інституціоналізації економічних інтересів розкривають еволюційний контекст цієї теорії, свідчать про те, що економічні інтереси завжди перебувають в центрі уваги інституційних конструкцій економічних систем. Така логіка викладу матеріалу, власне,

і дає можливість ідентифікувати економічні інтереси в інституційному плані, адже кожна з позиціонованих в економічній теорії концепцій розвитку економічних систем має свою особливу інституційну природу, що впливає на їх реалізацію.

Варто зауважити, що роль інституцій, тобто встановлених у суспільстві «правил гри», є визначальною. Вони сприяють зниженню трансакційних витрат, дають можливість покладатися на закономірності і традиції поведінки у певних ситуаціях. Трансакційні витрати – «гвинтики» інституціоналізації економічних інтересів, які забезпечують прикладну частину їх позиціонування, а їх рівень впливає на задоволеність потреб. Від рівня трансакційних витрат залежить еластичність інституційної системи, її здатність ефективно упорядковувати дії економічних агентів, головним чином у задоволенні економічних інтересів.

Особливу увагу проблемам економічних інтересів приділили представники неінституціональної концепції, яка наслідують більшість економічність поглядів, зокрема поглядів на інститути й економічні інтереси як форму їх прояву. На відміну від Т. Веблена та його послідовників,

Таблиця 1

Інституційні контури й аспекти визначення економічних інтересів залежно від моделі економіки та теоретичних концепцій її розвитку

Форма (тип, концепція) економіки	Інституційні аспекти позиціонування (ідентифікації) економічних інтересів	Представники (модератори)
<i>Меркантилізм</i>	Головний інституційний конструкт позиціонування економічного інтересу у накопиченні грошей. Вихідною базою розуміння економічного інтересу є теза про обмеженість ресурсів, їх фіксований обсяг. Економічний інтерес, на думку меркантилістів, є глобальним за своєю інституціоналізацією.	Т. Манн, Д. Локк
<i>Фізіократія</i>	Економічні інтереси формуються й реалізуються в природному економічному середовищі, зокрема в сільськогосподарському виробництві, яке є визначальним у розвитку людини, а промисловість є лише допоміжною сферою діяльності.	Ф. Кене
<i>Класична модель</i>	Економічні інтереси розглядаються як конструкція поведінки людини, що реалізована в системі «попит – пропозиція», задовольняється в умовах відповідної кон'юнктури ринку, а регулюється «невидимою рукою».	А. Сміт
	Економічні інтереси позиціонуються у контексті оцінок наявності ресурсів для розвитку людства і мотивації їх отримання залежно від рівня розвитку суспільних формацій – науково-технічного прогресу.	Д. Рікардо
<i>Мальтузіанство</i>	Економічний інтерес розглядається через призму народонаселення, збільшення якого позиціонується як фундаментальна основа посилення ролі економічних інтересів у розвитку суспільних формацій.	Т. Мальтус
<i>Закон Сея і класична теорія грошей</i>	Економічні інтереси інституційно ідентифікуються у виробництві товарів, збільшенні їх пропозиції, витратах і сформованому попиту на ринку.	Ж.-Б. Сей
<i>Марксова економіка</i>	Економічні інтереси імплементовано в науково-практичний обіг через трудову теорію вартості і капітал, мають «експлуатаційний» характер.	К. Маркс, Ф. Енгельс
<i>Маржиналізм</i>	Формування економічних інтересів та їх імплементація у практичну дійсність відбуваються за принципами спадної граничної корисності.	У. Джевонс, К. Менгер, Л. Вальрас
<i>Маршалова економічна наука: корисність і попит</i>	Мета задоволення економічного інтересу відображена в корисливих мотивах його носія, який застосовує для реалізації усі наявні в нього засоби, дотримуючись інституційного порядку.	А. Маршал
<i>Кейнсова система</i>	Економічні інтереси постають об'єктом обов'язкового державного регулювання незалежно від форми їх прояву.	Дж.М. Кейнс

Джерело: сформовано на основі [12]

представники неінституціоналізму вважають інститути не стільки культурним або психологічним феноменом, скільки набором правових норм і неформальних правил, що утворюють рамки, обмеження, які жорстко спрямовують економічну поведінку індивіда та організацій.

Так, Д. Норт визначає інститут як створені людиною обмеження, які структурують політичну, економічну й соціальну взаємодію [1], або як «правила, механізми, що забезпечують їхнє виконання, і норми поведінки, що структурують повторювані взаємодії між людьми» [2], або як «формальні правила, неформальні обмеження і засоби забезпечення дієвості обмежень» [2], або як правила гри в суспільстві чи обмеження, які формують взаємодії між людьми. Інститути зменшують невизначеність у поведінці людей та структурують економічне середовище. «Інститути, – пише Д. Норт, – створюють базові структури, за допомогою яких люди протягом усієї історії домоглися порядку і таким чином знизили ступінь своєї непевності» [1]. Вони виступають так званими інформаційними орієнтирами в складному економічному середовищі [3].

У пострадянські часи науковці по-різному трактували поняття «інститути». На думку О. Платонової, «суспільні інститути слід поділяти на дві групи. По-перше, це зовнішні інститути, під якими розуміються права діяльності, закріплені в законодавстві, й передумови, необхідні для існування тієї чи іншої економічної системи. Другу групу становлять внутрішні інститути, які є результатами розвитку тієї або іншої системи, і являють собою конкретні форми, в яких проявляються закріплені в законодавстві права діяльності. Вони, як і механізми, виражають різні форми власності, упорядкування суспільного життя. Внутрішні інститути як сукупність прав діяльності називаються також організаціями» [4]. Тобто дослідник пропонує поділити інститути відповідно до охоплення ними зовнішньої та внутрішньої сфери діяльності у соціально-економічній системі. Однак за такого підходу залишається нерозкритим питання їх виникнення, структури, їх системної характеристики.

На думку О. Нестеренко, класифікують інститути-норми (правила поведінки людей) та інститути-організації, які створюють люди на основі цих правил. Однак науковець робить акцент на неврахуванні такого характерного розходження поза рамками інституціональної теорії [5], і з його думкою ми цілком погоджуємося. «Якою би не була природа інститутів, – зазначає О. Нестеренко, – у реальному сучасному житті вони приймають форму правових норм, традицій, неформальних правил, культурних стереотипів» [5]. Запропонована структура інститутів допомагає у визначенні їх системної сутності, функцій та ролі.

Ґрунтуючись на інституціональному підході, під інститутами ринкової економіки О. Носова

розуміє певні норми та правила, дотримання яких обумовлює ефективність функціонування системи на інноваційній основі, скорочуючи при цьому трансакційні витрати [6]. Інститути обумовлюють раціональну поведінку суб'єктів економічних відносин.

Російський економіст А. Шастітко під інститутами розуміє сукупність формальних і/або неформальних правил, які створені людьми і виконують функцію обмежень щодо вибору, а також механізмів, які обумовлюють дотримання цих правил [7]. Правила, на його думку, – це набір різних розпоряджень щодо заборонених і дозволених дій, які стосуються не однієї людини і обмежують її можливості щодо максимізації своєї цільової функції [7].

Поняття «правило», згідно з інституціональним підходом, трактують у широкому розумінні як умову, що містить норми поведінки, юридичні та формальні правила. Так, інститути мають бути засновані на певних засадах, і тільки за таких обставин їх функціонування буде обґрунтованим.

Одним з першорядних понять інституціональної теорії є термін «трансакційні витрати», визначення якого доречно надати для проведення ґрунтового аналізу. Це витрати функціонування ринкового механізму, спрямовані на засоби виробництва, взаємовідносини між економічними суб'єктами, органами влади, контроль і нагляд, вихід на ринок та реалізацію [8]. До них відносяться [8] витрати на пошук інформації, ведення переговорів, укладання контрактів, оцінку товару, захист прав власності, колективне прийняття рішень тощо. Отже, вагомим чинником вибору інститутів є прагнення їх скоротити.

Оцінку інститутів слід здійснювати з урахуванням альтернативних можливостей, які можна використати на підставі економії трансакційних і трансформаційних витрат. Саме це, на думку А. Чаусовського, обумовить переоцінку традиційних форм державного втручання в економіку [9]. Таким чином, на нашу думку, визначення поняття «інститути», яке запропоновано А. Чаусовським, є цілком правильним. Інститути – це, по-перше, формальні (зафіксовані в юридичних нормах, писаному праві) і неформальні (зафіксовані у неписаному або звичаєвому праві, а саме у традиціях, звичаях, стереотипах мислення і ділової поведінки) норми та правила, які структурують взаємодії між людьми в економічній, політичній і соціальній сферах; по-друге, інстанції та процедури, які забезпечують дотримання (зокрема, примусове) цих правил [9].

Дослідження теоретичних основ інституціоналізму і сутності його базових категорій дає нам підстави стверджувати, що інституціональна наука багатогранна, а її концептуальні положення дають змогу застосувати наявний арсенал методів до широкого кола предметів і явищ, що вказує на їх універсальність. Для

підтвердження цієї думки більш чітко означимо згадану можливість щодо підтвердження універсальності інституціональної методології, зокрема в ідентифікації економічних інтересів.

В інституційному плані економічні інтереси позиціонуються як інституція, тобто система правил, в межах яких формуються мотивації діяльності учасників ринкового обміну. Наукова ідентифікація економічних інтересів може бути здійснена за критеріями означення функціональності базисних і похідних інститутів, отже, виділяємо базисні та похідні економічні інтереси (рис. 1). Логіка інституціоналізму полягає в тому, що інституції змінюються, а це означає прийнятність підходу до наукової ідентифікації економічних інтересів як системи правил і норм, усвідомлено змінюваних під впливом потреб суб'єктів ринку та його законів, а також регулятивних норм. Таким чином, теоретично фіксуємо власне авторське бачення інституційних підвалин наукової ідентифікації економічних інтересів: 1 група – базисні; 2 група – похідні (рис. 1).

Саме у цьому полягає новизна нашого дослідницького підходу, адже економічні інтереси об'єктивно слід пов'язувати з економічними інститутами, тобто сукупністю формальних і неформальних норм та правил, які регулюють поведінку людей в економічній сфері діяльності. Взаємозв'язок економічних інтересів з економічними інститутами очевидний, хоча

можна певними чином заперечити рівень цього зв'язку залежно від типологічних характеристик інституційних утворень.

Економічні інтереси позиціонуються і реалізуються під впливом інституцій та у відповідному середовищі, створеному людиною, підприємством, державою, ринком.

Зазначене дає підстави і означає необхідність говорити про теоретичні засади інституціоналізації (узгодження) економічних інтересів як важливої теоретично-методичної конструкції розуміння сутності інституційних аспектів їх наукової ідентифікації. Остання нами схематично зображена, виходячи з означених аспектів реалізації економічних інтересів (рис. 2).

В такому спрощеному вигляді ми задали теоретичні контури інституціоналізації та ідентифікації економічних інтересів, проте надалі означимо наукові концепти цього питання в більш розширеному вигляді. Логіка наукового пошуку дає підстави для застосування концепції інституціоналізації, а також інших наукових конструкцій й методичних положень, які дадуть змогу зрозуміти теорію економічних інтересів в інституційному контексті як форму прояву економічних відносин.

Інституціоналісти наголошують на тому, що економічні інтереси й інституції перебувають у тісному взаємозв'язку, взаємодіючи одне з одним і взаємовизначаючи одне одного. Це аксіоматичний висновок, який в теоретич-

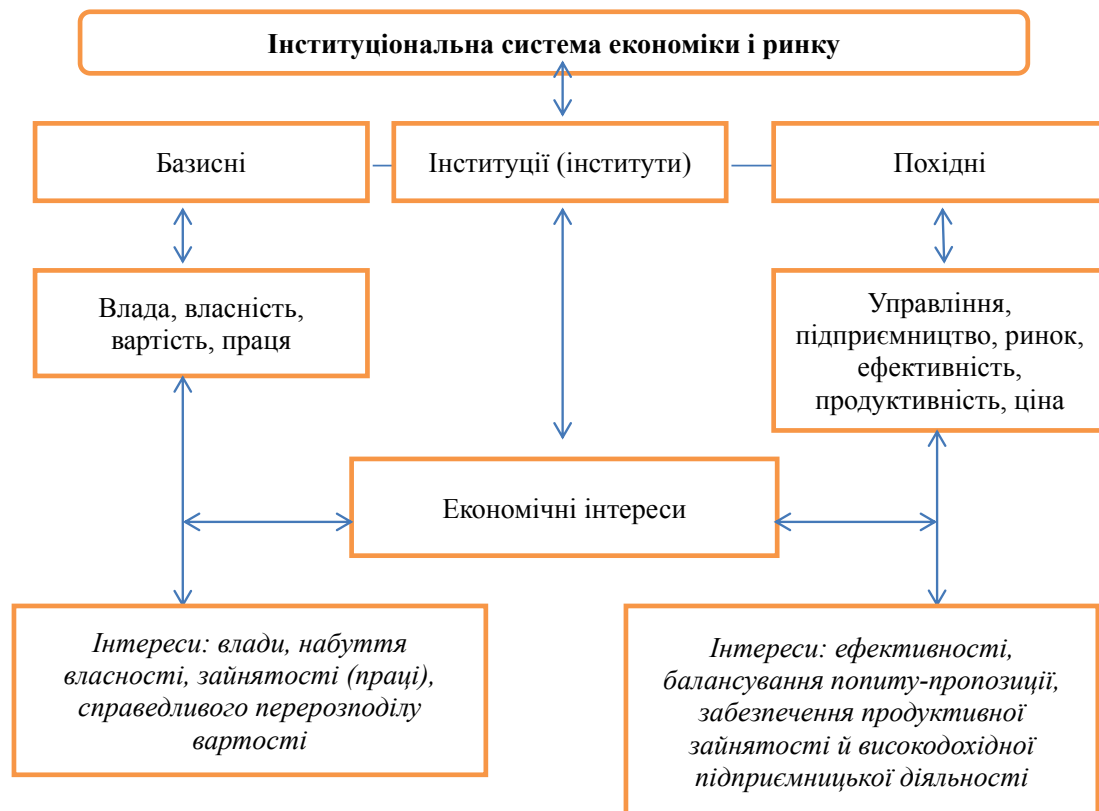
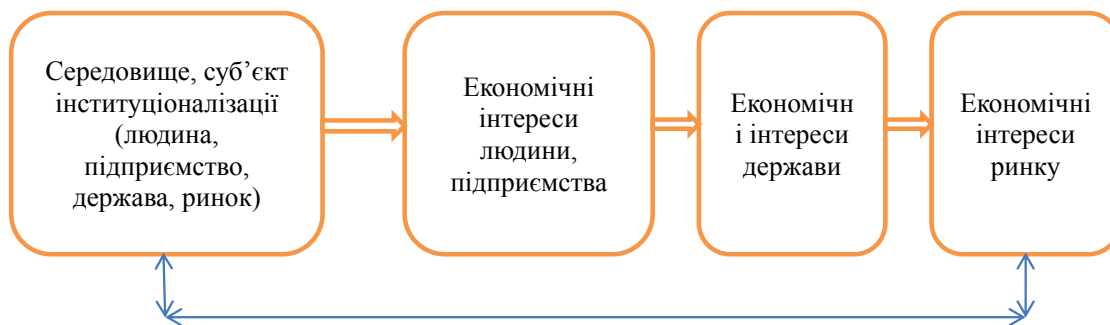

Рис. 1. Функціонально-інституціональна ідентифікація економічних інтересів

Джерело: сформовано автором на основі власних досліджень та методологічних узагальнень

Рис. 2 Схема інституціоналізації економічних інтересів у середовищі ринкових взаємодій
Джерело: сформовано автором на основі опрацьованої літератури

ному плані засвідчує зміст інституціоналізації, а також дає підстави для логічного викладу інституціонального підходу в методиці наукової ідентифікації економічних інтересів.

Інституції, згідно з Д. Норт (правила, норми, традиції), створюються для того, щоб слугувати інтересам тих, хто впливає на формування нових правил [1]. Це ще одне підтвердження того, що інституційна теорія ідеологічно підтримує ідею тісного зв'язку між інтересами й інституціями. О. Вільямсон, досліджуючи раціональність економічної поведінки, описував цей процес як такий, що зорієнтований на економічний інтерес індивіда [10]. За Д. Фостером, інституції кодифікуються як встановлені зразки економічної поведінки [11], що є ще одним вагомим підтвердженням думки про взаємозалежність, взаємодоповнюваність економічних інтересів й інституцій, а у певних випадках вони можуть навіть замінити одне одного. Це, звісно, наукове припущення, але ми вважаємо, що інституції в ситуативному плані можуть бути визнані економічними інтересами або ж системним їх проявом, зокрема економічними інституціями (інститутами). Наприклад, інститут влади імплементується в практику як інтерес законної можливості його носія спрямовувати поведінку агентів ринку у певне русло задля досягнення відповідних економічних ефектів – реалізації економічних інтересів; інститут власності – засвідчення належності об'єкта (майна, землі, результату тощо) якомусь суб'єкту, який завдяки цьому (власності) реалізовує економічний інтерес; інститут підприємництва – форма й спосіб імплементації економічних інтересів у практику з метою отримання прибутку; інститут конкуренції – свідчення боротьби за ресурси й ринки з метою задоволення потреб. Інші інститути системно взаємодіють з економічними інтересами, що дає підстави для ствердого висновку про те, що інституціональні аспекти наукової ідентифікації економічних інтересів приносять новизну у визначення цього процесу, надаючи йому характеру еволюційності.

Висновки. Зазначене дає підстави говорити про теоретичні засади інституціоналізації (узго-

дження) економічних інтересів як важливої теоретично-методичної конструкції розуміння сутності інституційних аспектів їх наукової ідентифікації. Нами задано теоретичні контури інституціоналізації та ідентифікації економічних інтересів, а також зроблено висновок про те, що згадані інтереси формуються у відповідному, створеному державою і ринком інституційному середовищі, а також підпадають під вплив інституційного механізму регулювання як важіль забезпечення стійкості аграрної сфери.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Норт Д. Институты, идеология и эффективность экономики / Д. Норт // От плана к рынку. Будущее посткоммунистического республик / под. ред. Л. Пияшевой, Дж.А. Дорона. – М. : CatalLaxu ; Институт Катона, 1993. – 307 с.
2. Норт Д. Институты и экономический рост: Историческое введение THESIS / Д. Норт. –1993. – Весна. – Т. 1. – Вып. 2. – С. 73.
3. Ходжсон Дж. Экономическая теория и институты: Манифест современной институциональной экономической теории / Дж. Ходжсон. – М. : Дело, 2003. – 464 с.
4. Платонова Е. Экономические системы и их трансформация / Е. Платонова // Мировая экономика и международные отношения. – 1998. – № 7. – С. 34.
5. Нестеренко А. Проблемы институционально-эволюционной теории / А. Нестеренко // Экономика и институциональная теория. – М. : Эдиториал УРСС, 2002. – С. 73–88.
6. Носова О. Иноземні інвестиції в економіці України : [моногр.] / О. Носова. – Х. : Основа, 2001. – 232 с.
7. Шаститко А. Неинституциональная экономическая теория / А. Шаститко. – М. : ТЕИС, 1998. – 575 с.
8. История экономических учений (современный этап) : [учебник] / под. общ. ред. А. Худокормова. – М. : ИНФРА-М., 2002. – 733 с.
9. Чаусовский А. Формальное и неформальное в экономике : [монография] / А. Чаусовский. – Донецк, 2001. – 206 с.
10. Вільямсон О.Е. Економічні інституції капіталізму: Фірми, маркетинг, укладання контрактів / О.Е. Вільямсон. – К. : Артек, 2001. – 472 с.
11. Введение в институциональный анализ / под ред. В. Тамбовцева. – М. : ТЕИС, 1996. – 170 с.
12. Блауг М. Економічна теорія в ретроспективі / М. Блауг ; пер. з англ. І. Дзюб. – К. : Основи, 2001. – 670 с.